

NOVI NALAZ RIMSKOG MEĐAŠNOG ZIDA U GOLUBIĆU KOD OBROVCA

U radu je predstavljen rijedak nalaz rimskoga međašnog zida nedavno otkriven u selu Golubiću kod Obrovca. Ostaci širokoga suhozida sačuvani su u dužini od oko 900 m. Protežu se u ravnoj liniji od kanjona rijeke Krnjeze na istoku do južne padine brda Gradina na zapadu. Zid je izgradila rimska vlast tijekom 1. stoljeća poslije Krista u svrhu teritorijalnog razgraničenja dviju liburnskih peregrinskih zajednica. Najvjerojatnije je riječ o Hadri (Smokovac u Krupi) i jednoj od zajednica sa središtem na lijevoj strani rijeke Zrmanje. Izgradnjom međašnih zidova rimska je uprava razrješavala teritorijalne sporeve i moguće sukobe između pripadnika susjednih zajednica, najčešće uzrokovane ispašom stoke i stočarskim kretanjima na međašnim područjima.

KLJUČNE RIJEČI: *međašni zidovi, liburnske peregrinske zajednice, Hadra, Krupa, Zrmanja*

UVOD

Pregledom zračnih snimki internetskog servisa ARKOD, s područja sela Golubić kod Obrovca, uočena je struktura koja se stotinama metara proteže u pravilnoj liniji. Terenskim pregledom utvrđeno je da je riječ o ostacima velikog suhozida koji zasigurno potječe iz nekoga starijeg razdoblja. Proučavanjem stručne literature i usporedbom sa sličnim nalazima u Donjem Karinu i Jablancu, zaključeno je da je riječ o ostacima rimskoga međašnog zida, čijom je izgradnjom uspostavljeno teritorijalno razgraničenje između dviju liburnskih peregrinskih zajednica.

Rimska uprava je od vremena namjesnika Publija Kornelija Dolabele (14. – 20. godine poslije Krista), provodila sustavno teritorijalno razgraničenje između različitih subjekata na području provincije Dalmacije. Provedena razgraničenja obilježavana su postavljanjem međašnih (terminacijskih) natpisa kojih je na području provincije pronađeno više od trideset. U samo tri slučaja razgraničenje je bilo provedeno izgradnjom velikih međašnih zidova što upućuje na

NEW FIND OF A ROMAN BOUNDARY WALL IN GOLUBIĆ NEAR OBROVAC

This work presents a rare find of a Roman boundary wall found recently in the village of Golubić near Obrovac. Remains of a wide drystone wall were preserved about 900 m in length spreading in a straight line from the canyon of the Krnjeza river in the east to the southern slope of the hill Gradina in the west. The wall was built by the Roman authorities during the 1st century AD in order to make a territorial boundary between the two Liburnian peregrine communities. Most likely it was Hadra (Smokovac in Krupa) and one of the communities with the center on the left bank of Zrmanja. Roman administration built boundary walls to solve territorial disputes and possible conflicts between the members of neighbouring communities usually caused by rights of pasture and cattle movements in the boundary areas.

KEY WORDS: *boundary walls, Liburnian peregrine communities, Hadra, Krupa, Zrmanja*

INTRODUCTION

In a review of aerial photographs of online map service ARKOD in the area of the village of Golubić near Obrovac, we have noticed a structure spreading in a straight line for hundreds of meters. Field survey showed that these were remains of a large drystone wall which can be dated to some older period. After study of the scholarly works and comparison with similar finds in Donji Karin and Jablanac, we have concluded that these were remains of a Roman boundary wall whose building established territorial boundary between the two Liburnian peregrine communities.

Roman administration executed systematic territorial demarcation between various subjects in the region of the province of Dalmatia from the period of governor *Publius Cornelius Dolabella* (14–20 AD). Executed demarcations were marked by setting up boundary inscriptions. More than thirty such inscriptions were found in the area of the province. In only three cases demarcation was executed by build-

postojanje teritorijalnih sporova između pojedinih zajednica. Veći broj natpisa i sva tri zida potječu s liburnskog područja što pridonosi relativno dobrom poznavanju teritorijalnog rasprostiranja više zajednica. Ipak, pojedina liburnska područja ostala su prilično nepoznata i neistražena, posebice područje uz rijeku Zrmanju. Nalaz međašnog zida u Golubiću mali je prilog poznavanju teritorijalnog razgraničenja liburnskih zajednica na tom području.

Cilj je ovoga rada, na osnovi do sada poznatih podataka i provedenih terenskih istraživanja, pokušati odgovoriti na pitanja koje su dvije liburnske zajednice graničile na području međašnog zida u Golubiću, kakvo je bilo teritorijalno razgraničenje na širem području i koji su konkretni razlozi doveli do izgradnje međašnog zida na tom mjestu.

DOSADAŠNJE SPOZNAJE O RIMSKIM MEĐAŠNIM ZIDOVIMA NA PODRUČJU HRVATSKE

Do sada su na području Hrvatske bila poznata samo dva rimska međašna zida.¹ Prvi od njih se nalazi na području sela Popovići, Donji Karin i Pridraga u sjevernoj Dalmaciji.² Zid se kilometrima proteže u ravnoj liniji od sjeverozapada prema jugoistoku, pri tome konstantno prati sjevernu padinu krškog predjela Kukalj.³ Na zračnim i satelitskim snimkama vidljivo je da se na dva mjesta lomi pod blagim kutom što je omogućilo da na cijeloj dužini zadrži ujednačenu udaljenost od karinskih polja. Zid je izgrađen tehnikom suhozida od različitog kamenja prikupljenog u bližoj okolici. Do sada utvrđena dužina iznosi oko 8 km, širina se kreće između 1,2 i 1,5 m, a prosječna sačuvana visina je oko 0,5 m.⁴

ing large boundary walls indicating to territorial conflicts between certain communities. Large number of inscriptions and all three walls were found in the Liburnian region which contributes to quite good understanding of territorial distribution of several communities. However certain Liburnian regions remained little known and underexplored, particularly the area next to the Zrmanja river. Find of the boundary wall in Golubić is a small contribution to better understanding of territorial demarcation between the Liburnian communities in this region.

On the basis of previous information and field surveys we will try to answer the questions which two Liburnian communities had a border in the area of the boundary wall in Golubić, what the territorial demarcation in the wider region was and which specific reasons led to construction of a wall in this place.

PREVIOUS INFORMATION ABOUT ROMAN BOUNDARY WALLS IN CROATIA

Only two Roman boundary walls have been known in Croatia so far.¹ The first one was found in the area of the villages of Popovići, Donji Karin and Pridraga in northern Dalmatia.² The wall spreads for kilometers in a straight line from north-west towards south-east, following northern slope of the karst area Kukalj.³ On the aerial and satellite images it is evident that it breaks slightly on two spots which is why it could retain uniform distance from the Karin fields throughout its length. The wall was built in the dry-stone technique of various stones collected in the vicinity. Length of 8 km has been defined so far, width varies from 1,2 to 1,5 m, and the average preserved height is about 0,5 m.⁴

1 U ova razmatranja nije uvršten veliki suhozid koji se nalazi na brežuljku Greben iznad Jasenica kod Omiša jer je u novije vrijeme odbačena njegova datacija u rimsko razdoblje. O tome vidi: D. MARŠIĆ, 2003, 438.

2 Prvi spomen ovoga zida potječe iz 1879. godine, a zabilježio ga je tadašnji konzervator Josip Alačević. U popisu starina sa širega benkovackog područja na dva mjesta spominje zid, koji kratko opisuje kao: „muraglie lunghe parallele, sul Kukalj“ i „muraglie parallele lunghe, sul Kukalj“: J. ALAČEVIĆ, 1879, 28.

3 S. Čače je u razdoblju od 1982. do 1984. godine više puta rekonosirao područje međašnog zida čiji su ostaci bili puno vidljiviji nego u današnje vrijeme. Detaljan opis zida vidi u: S. ČAČE, 1985, 793-794.

4 Nedavnim terenskim pregledom utvrđeno je da se skromni ostaci zida na sjeverozapadnoj strani mogu pratiti do nedaleko od zaseoka Donji Zubčići u Pidrasi. Još uvijek nije utvrđeno je li se zid protezao dalje prema sjeverozapadu.

1 We did not consider a large drystone wall situated on the hill Greben above Jasenice near Omiš as its dating to the Roman period has been rejected recently: D. MARŠIĆ, 2003, 438.

2 This wall was first mentioned in 1879 by conservator Josip Alačević. In the list of antiquities from the wider Benkovac region he mentions the wall twice describing it shortly as: „muraglie lunghe parallele, sul Kukalj“ and „muraglie parallele lunghe, sul Kukalj“, J. ALAČEVIĆ, 1879, 28.

3 S. Čače carried out a field survey of the area with the boundary wall in the period from 1982 to 1984 when the wall remains were much easier to notice. For a detailed description of the wall: S. ČAČE, 1985, 793-794.

4 Recent field survey revealed that poor wall remains on the north-western side can be traced to the vicinity of the hamlet of Donji Zubčići in Pidrasi.

SL. 1. / FIG. 1.

Zračna snimka područja Donjeg Karina s označenim položajem međašnog zida, natpisa na položaju Čukova ploča (1) i Korinija (2) (Geoportals DGU; označio: Š. Vrkić).

Aerial photo of the region of Donji Karin with marked position of the boundary wall, inscription on the position Čukova ploča (1) and Corinium (2) (Geoportals DGU; marked by Š. Vrkić).

Zid je dio teritorijalnog razgraničenja liburnskih zajednica Nedita i Korinjana.⁵ Njegovu dataciju i funkciju potvrdilo je čak šest međašnih natpisa poznatih iz šire okolice.⁶ Natpis *Finis Nediti[nus]*⁷ je sačuvan *in situ*, uklesan u živoj stijeni, na trasi međašnog zida, na položaju Čukova ploča u blizini zaselka Lacmanovići u Donjem Karinu (Sl. 1.). Podaci s ostalih međašnih natpisa svjedoče da je teritorijalno sporenje dviju zajednica potrajalo pola stoljeća, pri čemu su međaši mogli biti uništavani, a nije isključeno da su provedene i revizije ranijih razgraničenja.⁸

Uspostava razgraničenja na udaljenosti nekoliko stotina metara od korinijskih polja i samo jedan kilometar od Koriniuma upućuje na zaključak kako

Wall was a part of territorial demarcation between the Liburnian communities of Nedites and Corinienses.⁵ Its dating and function were confirmed by as much as six boundary inscriptions from the surroundings.⁶ Inscription *Finis Nediti[nus]*⁷ was preserved *in situ*, carved in solid rock, on the trail of the boundary wall, on the position Čukova ploča in the vicinity of the Lacmanovići hamlet in Donji Karin (Fig. 1). Information from other boundary inscriptions attest that territorial conflicts of the two communities lasted for half a century, and boundaries may have been destroyed in the process. It is also possible that earlier demarcations were revised.⁸

Demarcation in the distance of several hundreds of meters from the fields of *Corinium* and only a

5 O razgraničenju ovih dviju zajednica detaljno je pisao Slobodan Čače. Vidi: S. ČAČE, 1985, 792-796; S. ČAČE, 2006, 74-78.

6 J. WILKES, 1974, 259-262, br. 3-8; S. ČAČE, 1985, 775-781; S. ČAČE, 2006, 75-76.

7 M. ABRAMIĆ, A. COLNAGO, 1909, 32-33; J. WILKES, 1974, 260, br. 5; S. ČAČE, 2006, 76.

8 S. ČAČE, 2003, 25.

5 Slobodan Čače wrote about demarcation of these two communities. Cf. S. ČAČE, 1985, 792-796; S. ČAČE, 2006, 74-78.

6 J. WILKES, 1974, 259-262, nos. 3-8; S. ČAČE, 1985, 775-781; S. ČAČE, 2006, 75-76.

7 M. ABRAMIĆ, A. COLNAGO, 1909, 32-33; J. WILKES, 1974, 260, no. 5; S. ČAČE, 2006, 76.

8 S. ČAČE, 2003, 25.

SL. 2. / FIG. 2.

Ostaci međašnog zida kod zaselka Dundovići-Podkuki kod Jablanca (foto: Š. Vrkić, 2014).

Remains of the boundary wall in the Dundovići-Podkuki hamlet in Jablanac (photo by Š. Vrkić, 2014).

je jača zajednica Nedita proširila svoj teritorij na račun slabijih Korinjana.⁹ Prisvajanjem cijeloga Kuklja neditska su stada postala trajna opasnost za korinjska polja, a time i izvor neizbježnih sukoba između pripadnika dviju zajednica. U takvoj situaciji uspješno i trajno razgraničenje moglo je biti uspostavljeno jedino izgradnjom fizičke međe. Prema tome, glavna funkcija ovoga međašnog zida bila je spriječiti neditska stada da se približe korinjskim poljima.¹⁰

Drugi međašni zid nalazi se u okolici Jablanca u sjevernom velebitskom podgorju. Proteže se u ravnoj liniji od brda Panos na zapadu do iznad zaseoka Dundovići-Podkuki na istoku (Sl. 2.). Izgradnjom

kilometer from *Corinium* indicates that stronger community of *Nedites* expanded their territory at the expense of weaker *Corinienses*.⁹ After entire Kukalj was usurped, herds of the *Nedites* became a permanent danger for the fields of *Corinium*, and inevitably cause of disputes between the members of two communities. In such situation successful and permanent demarcation may have been established only after building a physical barrier. Basic function of this boundary wall was to prevent herds of the *Nedites* to come close to the fields of *Corinium*.¹⁰

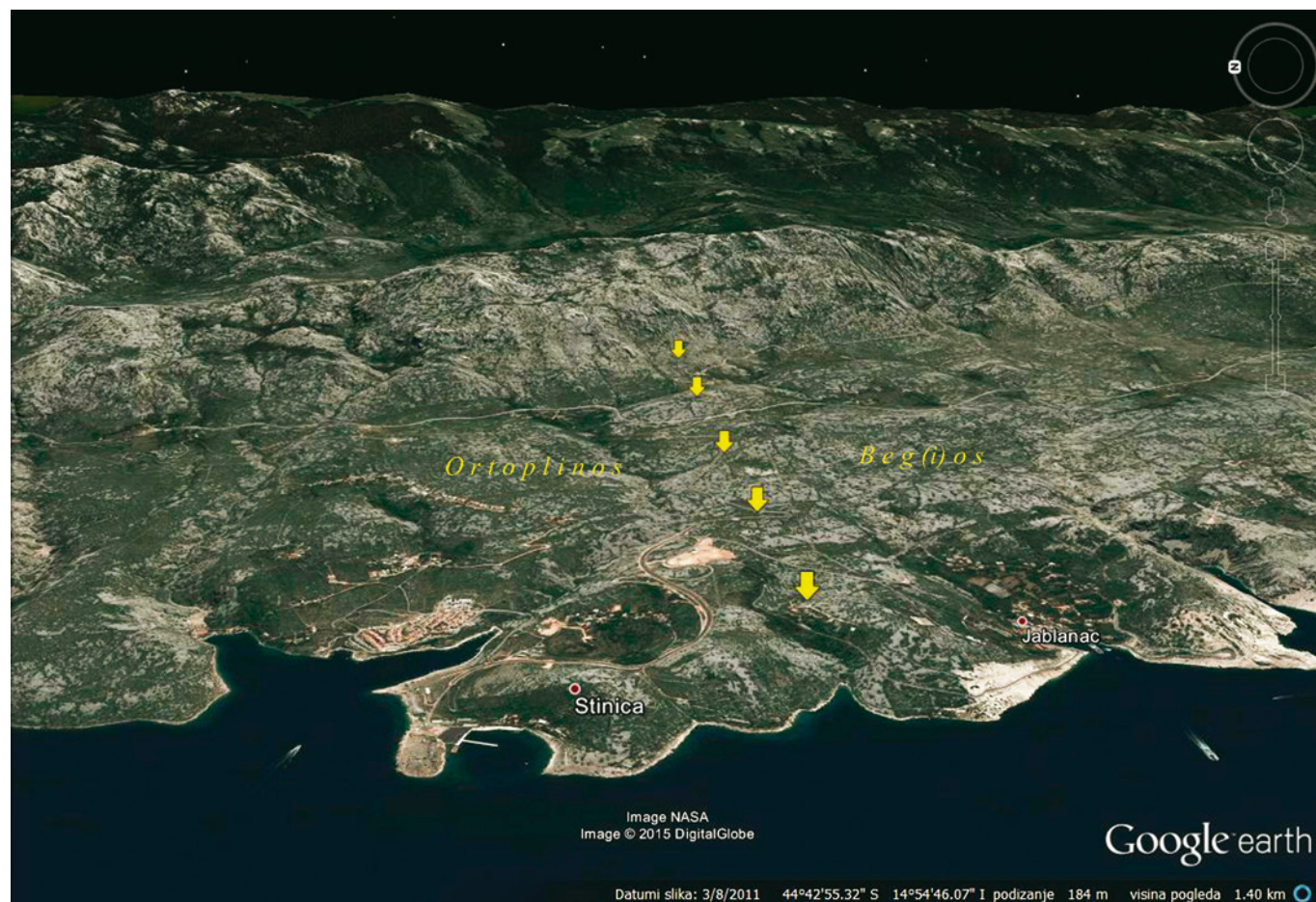
The second boundary wall is located in the vicinity of Jablanac in the northern Velebit foothills. It

⁹ Ibid.

¹⁰ S. ČAČE, 2006, 77.

⁹ Ibid.

¹⁰ S. ČAČE, 2006, 77.

SL. 3. / FIG. 3.

Satelitski snimak područja razgraničenja Bega i Ortoplina (Google Earth, 2011).

Satellite image of the demarcation area between the Begos and the Ortoplines (Google Earth, 2011).

zida pregrađeno je područje između mora i Velebita (Sl. 3.). Zid je izgrađen suhozidnom tehnikom od kamena prikupljenog u okolici. Dug je oko 2,25 km, širok između 1,2 i 1,5 m s prosječnom sačuvanom visinom od oko 0,5 m.

U stručnoj literaturi ovaj se zid prvi put spominje 1900. godine.¹¹ Početkom 1960-ih na njemu je pronađen rimski međašni natpis, ugrađen *in situ*, što je konačno potvrdilo njegovu funkciju i dataciju.¹² Od tada se više puta spominje u literaturi s nekoliko objavljenih fotografija.¹³ Pronađeni natpis svjedoči da je početkom 1. stoljeća poslije Krista na ovom mjestu uspostavljeno teritorijalno razgraničenje između zajednica Bega i Ortoplina.¹⁴

spreads in a straight line from the hill Panos in the west to the Dundovići-Podkuki hamlet in the east (Fig. 2). Area between the sea and Velebit was divided after the wall was constructed (Fig. 3). The wall was built by using drystone wall technique from the stones collected nearby. It measures about 2,25 km in length, between 1,2 and 1,5 m in width, and has the average preserved height of about 0,5 m.

In the scholarly works it was mentioned for the first time in 1900.¹¹ In the early 1960s a boundary inscription was found on it, incorporated *in situ*, which finally confirmed its function and dating.¹² Since then it has been mentioned in the scholarly works with several published photographs.¹³ The

11 Na postojanje zida prvi je upozorio Cvjetko Vurster, povjerenik Arheološkog muzeja u Zagrebu. Vidi: J. BRUNŠMID, 1900, 231.

12 D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1968, 65.

13 M. MARKOVIĆ, 1980, 122; M. ZANINOVIĆ, 1980, 193; S. ČAČE, 1985, 805; M. GLAVIČIĆ, 1993, 110-111, T. V. Sl. 2.; B. NEDVED, 1995, 223; B. OLUIĆ, 2007, 204; V. GLAVAŠ, 2011, 29, sl. 3-4.

14 D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1968, 63-73; J. WILKES, 1974, 258, br. 1; M. ZANINOVIĆ, 1980, 193.

11 Cvjetko Vurster, associate of the Archaeological Museum in Zagreb was the first to draw attention to the existence of the wall. See: J. BRUNŠMID, 1900, 231.

12 D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1968, 65.

13 M. MARKOVIĆ, 1980, 122; M. ZANINOVIĆ, 1980, 193; S. ČAČE, 1985, 805; M. GLAVIČIĆ, 1993, 110-111, T. V. fig. 2; B. NEDVED, 1995, 223; B. OLUIĆ, 2007, 204; V. GLAVAŠ, 2011, 29, fig. 3-4.

Zajedničko s karinskim zidom je to što se i ovdje središte jedne od zajednica nalazi u neposrednoj blizini mjesta razgraničenja. Naime, Ortopla se smješta na područje obližnje Stinice, dok se središte Bega nalazi u čak 25 km udaljenom Karlobagu (*Vegium*).¹⁵ Ipak, u ovom slučaju nema dokaza o teritorijalnom širenju jače zajednice na štetu slabijih susjeda, jer su po svemu sudeći pripadnici obiju zajednica bili naseljeni na ovom području još od predrimskog razdoblja.¹⁶

Zid se nalazi na strateški važnom području na kojemu postoji nekoliko manjih uvala pogodnih za pristaništa brodova, na ovom području je najmanja udaljenost otoka Raba od kopna i početak planinskog puta koji primorje povezuje s Likom. Očito je riječ o području koje je bilo važno za obje zajednice, zbog čega se pretpostavlja da je uspostava razgraničenja na ovom mjestu mogla biti kompromisno rješenje.¹⁷

Postoji i mogućnost da je izgradnja međašnog zida vezana za stočarska kretanja.¹⁸ Naime, podvelebitske zajednice su ovisile o iskorištavanju planinskih resursa, osobito sezonskih pašnjaka. Zbog toga su posebno važni bili stočarski putovi, osobito oni poprečni kojima se iz Primorja uspinjalo u Velebit. Ti su putovi rijetki jer su uvjetovani geografskim karakteristikama terena, tako da su na području sjevernog Velebita zabilježena samo tri glavna poprečna stočarska puta, od kojih se onaj najjužniji nalazi upravo u blizini Stinice i Jablanca. O ovome putu M. Marković piše: „Treći stočarski put prolazi od Stinice i Jablanca preko Dundovića pôda na Alan, odakle zavija na pašnjak Tudorovac i Lubenovac.“¹⁹ Kada bi se uzeli u obzir ovi podaci, odnosno priložena karta, moglo bi se zaključiti da je međašni zid Ortoplinima presjekao pristup glavnom stočarskom putu. Kako se raspolaže samo s podacima o glavnim stočarskim putovima, i to onima korištenim u novijem razdoblju, nije moguće donijeti konačne zaključke o vezi međašnog zida s korištenjem stočarskih putova.²⁰

inscription confirms that at the beginning of the 1st century AD territorial demarcation between the communities of the Begos and the *Ortoplines* was carried out on this position.¹⁴ Center of one of the communities is in immediate vicinity of the demarcation spot as was the case with the Karin wall. Namely, Ortopla is located in the area of nearby Stinica, while the center of the Begos is in Karlobag (*Vegium*) which is at the distance of 25 km.¹⁵ However in this case there is no evidence about territorial spreading of the stronger community at the expense of the weaker neighbour as it seems that members of both communities lived in this region from the pre-Roman period.¹⁶

The wall is located in a strategically important region which has several smaller bays suitable for ships coming in. In this region distance from the island of Rab is shortest and there is also the beginning of a mountain road which connects the coastal region with Lika. This was evidently a region important for both communities which is why probably demarcation in this area may have been a compromise solution.¹⁷

It is possible that construction of the boundary wall was related to movements of herders.¹⁸ Namely communities from the Velebit foothills depended on exploitation of mountain resources, particularly seasonal pastures. Therefore herders' paths were very important, particularly the transverse ones used to climb Velebit from Primorje. These roads were rare since geographical characteristics of the area were unfavourable. In the region of northern Velebit only three main transverse herders' paths were recorded. The southernmost one is located near Stinica and Jablanac. M. Marković wrote about this road: „*The third herders' path goes from Stinica and Jablanac over Dundovića podi to Alan wherefrom it bends to pastures Tudorovac and Lubenovac.*“¹⁹ If we consider these information, i.e. map in the appendix, we may conclude that the boundary wall had cut approach to main herders' paths to *Ortoplines*. However we only have information about main herders' paths used in recent period so it is not possible to make final conclusions about the construction of the boundary wall and use of the herders' paths.²⁰

15 Pregled podvelebitskih naselja u rimsko i željezno doba vidi u: M. ZANINOVIĆ, 1980; S. ČAČE, 1985; M. GLAVIČIĆ, 1993; A. STARAC, 2000; M. GLAVIČIĆ, 2001.

16 Kao središnje naselje Bega na ovom području ističe se gradinsko naselje na brdu Klačenica iznad Jablanca, udaljeno svega 1,1 km južno od međašnog zida. Više o ovome nalazištu vidi: J. BRUNŠMID, 1901, 53-62 i A. GLAVIČIĆ, 1966, 396-398.

17 S. ČAČE, 2003, 26.

18 S. ČAČE, 1985, 805-806.

19 M. MARKOVIĆ, 1980, 24-25, sl. 8.

14 D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1968, 63-73; J. WILKES, 1974, 258, no. 1; M. ZANINOVIĆ, 1980, 193.

15 Overview of settlements in the Velebit foothills in the Roman era and Iron Age can be found in: M. ZANINOVIĆ, 1980; S. ČAČE, 1985; M. GLAVIČIĆ, 1993; A. STARAC, 2000; M. GLAVIČIĆ, 2001.

16 Hillfort settlement on the hill Klačenica over Jablanac is mentioned as the central settlement of Begos in this region, only 1,1 km south of the boundary wall. More on this settlement: J. BRUNŠMID, 1901, 53-62 and A. GLAVIČIĆ, 1966, 396-398.

17 S. ČAČE, 2003, 26.

18 S. ČAČE, 1985, 805-806.

19 M. MARKOVIĆ, 1980, 24-25, fig. 8.

Za sada nije poznato koliko je dugo trajao teritorijalni spor između ovih dviju zajednica. Postojanje razure na međašnom natpisu upućuje na mogućnost da je međašni zid izgrađen naknadnom intervencijom, u kojoj je ranije postavljeni međašni natpis mogao biti ugrađen u zid.²¹ Ova se mogućnost čini puno vjerojatnijom ako se zna da međašni zidovi nisu bili oznake međe (kao što su to bili međašni natpisi), već prave fizičke međe, zbog čega je za očekivati da su dugogodišnji teritorijalni sporovi okončavani tek s njihovom izgradnjom.

MEĐAŠNI ZID U GOLUBIĆU (SL. 5.-7.)

Selo Golubić nalazi se u velebitskom podgorju i administrativno pripada općini Obrovac. Sastoji se od mnogobrojnih zaselaka raštrkanih na širokom krškom području između dubokog kanjona rijeke Krupe na južnoj i obronaka Velebita na sjevernoj strani (Sl. 4.). Međašni zid proteže se ispod središta sela i od starine je poznat stanovnicima okolnih zaselaka. Središnji dio na kojemu prolazi pokraj većega prapovijesnog objekta naziva se Zidine. Pod tim imenom zid se spominje u zavičajnoj knjizi o Golubiću, ali s bitno iskrivljenom predodžbom o njegovoj veličini i starosti.²²

Terenskim obilaskom i analizom zračnih fotografija utvrđeno je da se zid proteže od dubokog kanjona rijeke Krnjeze na istoku,²³ prelazi šire ravnjeno područje, uspinje se na brdo Gradinica i na zapadu završava na južnoj padini brda Gradina (Sl. 5.). Točan završetak zida na zapadu nije moguće utvrditi jer on postupno nestaje na uskom području između bedema prapovijesne gradine sa sjeverne i ostataka napuštenog zaseoka s južne strane.²⁴ Zid

For now we know nothing about the duration of the territorial conflict between these two communities. Rasure on the boundary inscription indicates possibility that the boundary wall was built in subsequent intervention in which previously installed boundary inscription may have been incorporated into a wall.²¹ This possibility seems more likely if we know that boundary walls were not marks of boundaries (as boundary inscriptions) but actual physical boundaries which is why it is reasonable to expect that lengthy territorial conflicts were solved only after their construction.

BOUNDARY WALL IN GOLUBIĆ (FIGS. 5-7)

The village of Golubić is located in Velebit foothills and it belongs to the Obrovac municipality in administrative terms. It consists of many hamlets scattered in a wide karst region between the deep canyon of the Krupa river on the southern side and Velebit slopes on the northern side (Fig. 4). Boundary wall spreads below the village center and locals have always known about it. Central part which passes next to a large prehistoric object is called Zidine. The wall is mentioned with the same name in a local heritage book about Golubić but with incorrect representation of its size and dating.²²

Field survey and analysis of aerial photos showed that the wall spreads from the deep canyon of the Krnjeza river in the east,²³ crosses wide flat region, climbs the hill Gradinica and ends on the southern slope of the hill Gradina (Fig. 5). Precise ending of the wall in the west cannot be determined as it gradually disappears in the narrow area between the walls of the prehistoric hillfort on the northern side and remains of deserted hamlet on the southern side.²⁴ The

20 Iako su prastari stočarski putovi najčešće korišteni sve do najnovijeg razdoblja, u ovom slučaju treba biti oprezan jer je kao početni dio puta označena novija cesta koja iz Jablanca vodi u Liku (M. MARKOVIĆ, 1980, 24, Sl. 8). Zbog toga je lako moguće da je prije gradnje ceste stočarski put s područja Stinice vodio do Velebita nekom drugom, bližom trasom.

21 S. ČAČE, 1985, 806.

22 J. VESELINOVIĆ, 2010, 54: „Kroz selo od Muškovaca, preko Ravnog Golubića, više Kudića bunara, Torina prema Brini prostiru se zidine širine i visine oko 1,5 metara. Zid je u Golubiću dug više od pet kilometara. Široki suvozd predstavljao je granicu, bilo između dviju država ili je omeđivao određeni posjed. Zid se nastavlja i sa žegarske strane Brine. Ako je predstavljao granicu, to bi mogli biti neki od graničnika Mlečana i Turaka.“

23 Zid se ne može pratiti od samog ruba kanjona Krnjeze jer je početnih stotinjak metara potpuno razgrađeno krčenjem zemljišta i zidanjem suhozidne ograde.

24 Na satelitskoj snimci (Google Earth, 2012) stječe se dojam da zid na kraju skreće prema sjeveru i završava na ulazu u gradinu, no obilaskom terena to nije bilo moguće potvrditi.

20 Although old herders' paths were used most frequently until recently, in this case we need to be precautionary as more recent road leading from Jablanac to Lika was marked as the initial part of the path. (M. MARKOVIĆ, 1980, 24, fig. 8). Therefore it is possible that herders' path from the Stinica region to Velebit passed over some other, near route before the new road was built.

21 S. ČAČE, 1985, 806.

22 J. VESELINOVIĆ, 2010, 54: „Through the village of Muškovci, over Ravnog Golubić, above Kadića bunar (well), and Torine towards Brina there are walls measuring about 1,5 m in width and height. The wall in Golubić is over five kilometers long. Wide drystone wall represented a boundary either between two countries or it was a boundary of a certain estate. The wall continues from the side of Žegar. If it did represent a boundary, it may have been some of the borders between the Venetians and the Turks.“

23 The wall cannot be traced from the edge of the Krnjeza canyon as the initial 100 meters was destroyed due to land clearance and construction of a drystone enclosure.

24 From the satellite image (Google Earth, 2012) we get the impression that the wall turns northwards and ends at the entrance to the hillfort but it was impossible to confirm this in a field survey.

SL. 4. / FIG. 4.

Zračna fotografija Golubiča s označenim položajem međašnog zida (foto: F. Sirovica, 2013; C Arhiv AAP, Sveučilište u Ljubljani, Filozofski fakultet, Odjel za arheologiju, Slovenija).

Aerial photo of Golubič with marked position of the boundary wall (photo by F. Sirovica, 2013; C Archive AAP, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, Slovenia).

SL. 5. / FIG. 5.

Satelitski snimak međašnog zida u Golubiču (Google Earth, 2012).

Satellite image of the boundary wall in Golubič (Google Earth, 2012).

SL. 6. / FIG. 6.

Ostaci međašnog zida na brdu Gradinica u Golubiću (foto: Š. Vrkić, 2013).

Remains of the boundary wall on the hill Gradinica in Golubić (photo by Š. Vrkić, 2013).

SL. 7. / FIG. 7.

Ostaci međašnog zida na predjelu Zidine u Golubiću (foto: Š. Vrkić, 2012).

Remains of a boundary wall in the area Zidine in Golubić (photo by Š. Vrkić, 2012).

se u cijeloj dužini proteže u pravilnoj liniji bez obzira na promjenu morfologije terena, što upućuje da je pri trasiranju i gradnji korišten antički mjerni instrument *groma*.

Zid je građen tehnikom suhozida s dva lica zida-na većim komadima lomljenog vapnenca i unutrašnjosti ispunjenom manjim kamenjem (Sl. 6.). Isti materijal i tehnika gradnje primijenjeni su na gotovo cijeloj dužini zida, osim na pojedinim mjestima gdje je za gradnju iskorišten kamen živac ili veće amorfnog kamenje (Sl. 7.). Izvorna dužina zida iznosila je više od 1000 m od kojih je sačuvano oko 900 m. Širina zida nije potpuno ujednačena i uz manja odstupanja varira između 1,2 i 1,5 m, odnosno između četiri i pet rimskih stopa. Najveća sačuvana visina zida iznosi 0,8 m. Na osnovi širine i funkcije zida moguće je pretpostaviti da on nije bio niži od 1,2 m.²⁵ U tom bi slučaju za gradnju zida bilo utrošeno oko 1700 m³ kamena. Svakako je riječ o znatnom pothvatu koji podrazumijeva postojanje organiziranog rada i sudjelovanje većeg broja ljudi.

wall spreads throughout its length in a straight line regardless of changes in the terrain morphology indicating that a Roman surveying instrument *groma* was used in its construction.

The wall was built in drystone technique with two faces built with large pieces of broken limestone and inner part was filled with smaller rocks (Fig. 6). Same material and construction technique were applied on almost entire length of the wall, except on a few spots where bedrock was used or large amorphous stones (Fig. 7). Original length of the wall was over 1000 m of which 900 m were preserved. Width of the wall is not quite uniform and it varies from 1,2 to 1,5 m, i.e. between four and five Roman feet. Biggest preserved height of the wall is 0,8 m. On the basis of width and function of the wall we may assume that it was not lower than 1,2 m.²⁵ In that case about 1700 m³ of stone was used for the wall construction. This was definitely a demanding project which implied organized work and participation of large number of workers.

²⁵ S. Čaće pretpostavlja da je međašni zid u Donjem Karinu mogao biti visok oko 1,20 m: S. ČAĆE, 1985, 769.

²⁵ S. Čaće assumes that the boundary wall in Donji Karin may have been about 1,20 m high: S. ČAĆE, 1985, 769.

Zid je vjerojatno postupno razgrađivan dulje vrijeme, odnošenjem kamena za zidanje suhozidnih ograda ili namjernim razbacivanjem radi nesmetane ispaše i prolaska stada. Znatnija oštećenja dogodila su se krčenjem zemljišta u maloj vrtači na brdu Gradinica i ogradi Torine iznad kanjona Krnježe. U novije vrijeme središnji dio zida probijen je asfaltnom cestom koja se iz središta sela spušta prema kanjonu Krupe.

Nalazi međašnih zidova u Donjem Karinu i Jablancu omogućili su utemeljenu interpretaciju urušenog suhozida u Golubiću kao međašnog zida koji su izgradile službene rimske vlasti radi razgraničenja dviju liburnskih teritorijalnih zajednica. Zid možemo samo okvirno datirati u 1. stoljeće poslije Krista, kada je provedena većina razgraničenja na području provincije Dalmacije.

ARHEOLOŠKI OSTACI NA PODRUČJU MEĐAŠNOG ZIDA (SL. 8.)

Pri terenskom pregledu međašnog zida uočeno je više arheoloških ostataka od kojih bi neki mogli biti povezani s gradnjom međašnog zida. Na središnjem dijelu trase zida, na položaju Zidine, nalazi se zanimljiv prapovijesni objekt nepravilnog, izduženog oblika, približnih dimenzija 62 x 30 m. Opasan je suhozidnim bedemom širokim između 2,15 i 2,60 m, prosječne sačuvane visine oko 1 m. Ulaz je vjerojatno bio na jugoistočnoj strani na mjestu gdje je bedem nakratko prekinut. Na zapadnom dijelu bedem je na dva mjesta presječen izgradnjom asfaltne ceste. Relativno ravna površina u unutrašnjosti (oko 1440 m²) ne sadrži arheološki sloj, a samo nekoliko ulomaka keramike pronađeno je na mjestu gdje je bedem oštećen izgradnjom ceste.²⁶ Nema sumnje da ovaj objekt potječe iz razdoblja prije gradnje međašnog zida. No njegov položaj na prirodnoj komunikaciji i znatna širina bedema upućuju na mogućnost da je riječ o strateškom objektu, čija je gradnja mogla biti vezana za nadzor komunikacije i teritorija u ranijem razdoblju. Činjenica što nije razgrađen za potrebe izgradnje međašnog zida sugerira da je mogao imati neku funkciju i u vrijeme provođenja razgraničenja.

The wall was probably gradually destroyed over a longer time span, probably stones were taken away for building drystone enclosures or it was deliberately scattered to allow herds to pass and graze. It was damaged more heavily when the land was cleared in a small karst valley on the hill Gradinica and enclosure Torine above the Krnježa canyon. Recently the central part of the wall was penetrated by an asphalt road which descends toward the canyon of the Krupa river from the center of the village.

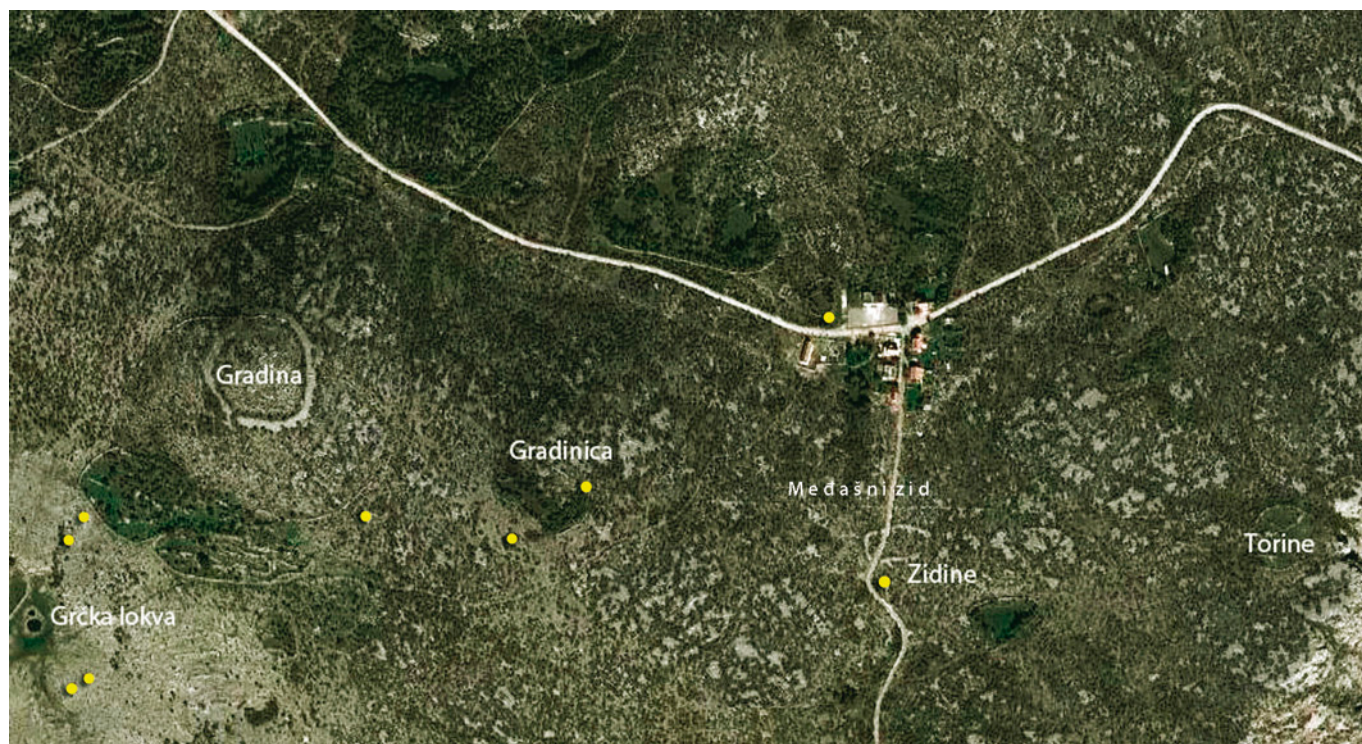
Finds of boundary walls in Donji Karin and Jablanac enabled reasonable interpretation of a collapsed drystone wall in Golubić as boundary wall built by the official Roman power with the aim of demarcation between the two Liburnian territorial communities. The wall can be dated only broadly to the 1st century AD when most demarcations in the region of the province of Dalmatia were conducted

ARCHAEOLOGICAL REMAINS IN THE AREA OF THE BOUNDARY WALL (FIG. 8)

In the field survey archaeological remains were noticed which may be related to construction of the boundary wall. In the central part of the wall trail, on the position Zidine is an interesting prehistoric object of irregular elongated form, with approximate dimensions 62 x 30 m. It is enclosed with a drystone wall measuring from 2,15 to 2,60 m in width, and average height of about 1m. The entrance was probably on the south-eastern side in the place where the wall is interrupted. In the western part the wall was cut in two places because the asphalt road was built. Relatively flat surface in the interior (about 1440 m²) does not contain an archaeological layer, and only few pottery sherds were found in the place where the wall was damaged by the road construction.²⁶ This object definitely predates construction of the boundary wall. However its position on a natural communication line and considerable width of the wall indicate possibility that this was a strategic object whose construction may have been related to surveillance of communication and territory in the earlier period. The fact that it was not torn down for the needs of construction of the boundary wall suggests that it may have had certain function in the period of demarcation.

26 Ukupno je pronađeno sedam keramičkih ulomaka koji potječu od nekoliko različitih posuda. Riječ je o gruboj keramici raznih nijansi smeđe i crvenkaste boje s dosta primjesa kalcita i pijeska, koju smo samo okvirno datirali u željezno doba.

26 Seven pottery sherds were found belonging to several different vessels. This is coarse pottery in various tones of brown and reddish colour with a lot of calcite and sand inclusions which was only broadly dated to the Iron Age.

SL. 8. / FIG. 8.

Satelitski snimak međašnog zida u Golubiću s označenim položajem kamenih gomila (Google Earth, 2012; označio Š. Vrkić).

Satellite image of the boundary wall in Golubić with marked position of stone mounds (Google Earth, 2012; marked by Š. Vrkić).

Na središnjem dijelu brda Gradinica²⁷ i uz trasu međašnog zida nalazi se kamena gomila kružnog oblika za koju se pretpostavlja da potječe iz predrimskog razdoblja. Na njezinoj površini nema vidljivih ostataka grobne arhitekture, kružnog obzida ni ulomaka keramičkih posuda, pa postoji mogućnost da je riječ o gomili kojom je označena međa u razdoblju prije gradnje međašnog zida.²⁸ Ipak, ovu mogućnost treba uzeti s velikom rezervom jer se u bližoj okolini nalazi više kamenih gomila slične veličine i izgleda²⁹ (Sl. 8.). Činjenica što graditelji međašnog zida gomilu nisu iskoristili kao građevinski materijal, najviše upućuje na to da je riječ o grobnom mjestu.

In the central part of the hill Gradinica²⁷ and along the trail of the boundary wall there is a round stone mound which is probably of pre-Roman origin. On its surface there are no visible remains of funerary architecture, round enclosure wall or pottery sherds so it is possible that this is a mound which marked border before the boundary wall was built.²⁸ However this is only a hypothesis as there are several stone mounds of similar appearance and size in its vicinity²⁹ (Fig. 8). The fact that builders of the boundary wall did not use its stones as building material indicates primarily that this was a funerary place.

27 U ovom slučaju nije riječ o prapovijesnoj gradini već je toponim nastao od deminutiva susjednog brda Gradina na kojemu se nalazi prapovijesno gradinsko naselje u literaturi poznato pod nazivom Veselinovića gradina ili Gradina Veselinovića. Naziv rabi stanovništvo nekoliko okolnih zaselaka i nije zabilježeno na topografskim kartama. Ovaj toponim i neke druge podatke dao mi je mještani Miroslav Veselinović (Kude), na čemu mu iskreno zahvaljujem.

28 Slična je situacija zabilježena i na trasi međašnog zida u Donjem Karinu: S. ČAČE, 1985, 795, bilj. 24.

29 Oštećena kamena gomila s otvorenom grobnom škrinjom nalazi se zapadno od škole u središtu sela. Jedan se gomila nalazi na položaju Grumilica, 15 m južno od prapovijesnog objekta na položaju Zidine. Najmanje dvije gomile nalaze se na južnoj padini brda Gradinica, jedna na jugoistočnoj padini brda Gradina i nekoliko na području oko Grčke lokve.

27 In this case it is not a prehistoric hillfort but the toponym was derived from the diminutive of the neighbouring hill Gradina on which a prehistoric hillfort settlement is located known as Veselinovića gradina or Gradina Veselinovića. The toponym is used by population of several nearby hamlets and it is not recorded on topographic maps. I would like to thank Miroslav Veselinović (Kude) for informing me about this toponym and giving me some other useful information.

28 Similar situation was recorded on the trail of the boundary wall in Donji Karin: S. ČAČE, 1985, 795, note 24.

29 Damaged stone mound with an open cist is located west of the school in the center of the village. One mound is located on the position Grumilica, 15 m south of a prehistoric object on the position Zidine. At least two mounds are located on the southern slope of the hill Gradinica, one on the south-eastern slope of the hill Gradina and several mounds in the area around Grčka Lokva.

Na zapadnoj strani zid postupno nestaje u blizini bedema prapovijesne gradine, u literaturi poznate pod nazivom Veselinovića gradina ili Gradina Veselinovića.³⁰ Gradina se nalazi na istaknutom brdu (436 m n. v.), koje dominira širim okolnim područjem. Središnji dio brda opasan je kružnim bedemom dugim oko 320 m i širokim između 2,5 i 3 m. Glavni ulaz, širok oko 2 m, vidljiv je na južnoj strani. Površina unutar bedema iznosi oko 7000 m². Površinski nalazi uglavnom nisu vidljivi jer je teren prekriven travom i niskim raslinjem. Na osnovi navedenog možemo zaključiti da je riječ o manjem prapovijesnom gradinskom naselju kakva su uobičajena za južno velebitsko podgorje.³¹ Gradina potječe iz razdoblja mnogo prije gradnje međašnog zida, no nije poznato kakvu je funkciju imala u vrijeme provođenja razgraničenja. Ipak, njezin iznimni strateški položaj sugerira da je mogla imati veliku važnost u vrijeme trajanja teritorijalnog spora. Zbog toga je zanimljiv njezin odnos s međašnim zidom iz kojeg se ne može jasno zaključiti kojoj je zajednici pripala nakon provedenog razgraničenja.³²

Oko 250 m jugozapadno od zapadnog kraja međašnog zida nalazi se položaj Grčka lokva s ozidanom lokvom i bunarom. Naziv grčki, ali još više specifičan topografski položaj, upućuju na veliku starost ovakvih objekata na tom mjestu. Sukobi zbog korištenja izvora vode također su doveli do sporova između različitih zajednica što ni u ovom slučaju nije zanemarivo.

On the western side the wall gradually disappears close to the wall of the prehistoric hillfort, known as Veselinovića Gradina or Gradina Veselinovića („Veselinović hillfort“).³⁰ The hillfort is located on a prominent hill (436 masl) which dominates the surrounding area. Central part of the hill is encircled with a round wall measuring 320 m in length and from 2,5 to 3,0 m in width. Main entrance which is about 2 m wide is on the southern side. Area inside the wall covers about 7000 m². Surface finds are not visible for the most part as the terrain is covered in grass and low vegetation. On the basis of the aforementioned we can conclude that this was a smaller prehistoric hillfort settlement common in southern Velebit foothills.³¹ The hillfort originates from the period much earlier than the construction of the boundary wall but we do not know anything about its function in the period of establishing demarcation. However its exceptional strategic position suggests that it may have been very important during the territorial conflict. Therefore its relation with the boundary wall is particularly interesting as it does not allow conclusion to which community it belonged after the demarcation was carried out.³²

About 250 m south-west of the western end of the boundary wall is a position Grčka Lokva („Greek pond“) with a walled pond and a well. The term Greek and specific topographic position indicate old age of such objects on that position. Conflicts about use of water source also led to disputes between various communities which should also be taken into consideration.

30 J. ALAČEVIĆ, 1879, 42; S. ZLATOVIĆ, 1895, 141; Š. BATOVIĆ, 1977, br. 50; S. ČAČE, 1985, 838, bilj. 46; M. GLAVIČIĆ, 1993, 117.

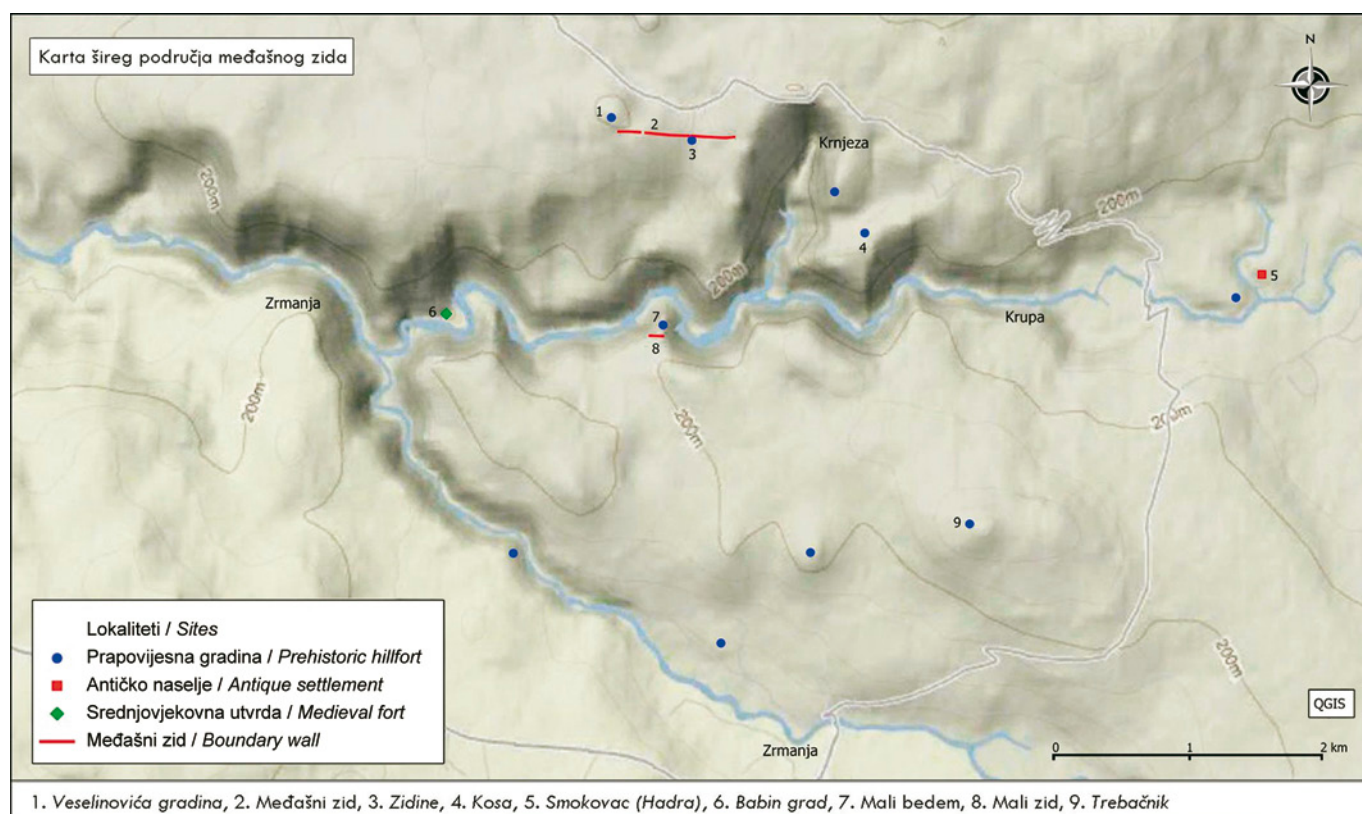
31 Na području Golubića postoje još dvije manje prapovijesne gradine: Gradina iznad Krnježe udaljena 1,6 km jugoistočno i Gradina iznad Bilića udaljena 1,8 km sjeverno. U literaturi se kao prapovijesna gradina navodi i Babin Grad u kanjonu rijeke Krupe, udaljena 1,9 km jugozapadno od Gradine. Međutim, terenskim pregledom toga položaja nisu se mogli utvrditi ostaci prapovijesne gradine, već samo ostaci srednjovjekovne utvrde.

32 Činjenica što međašni zid završava na području južno od gradine na prvi pogled upućuje na zaključak da je ona nakon provedenog razgraničenja dospjela u posjed zajednice sa sjeverne strane zida. U tom slučaju to bi bio dokaz da je u ranom rimskom razdoblju ova zajednica proširila svoj teritorij na štetu slabijih susjeda. Međutim, ako se zna da je glavni cilj izgradnje međašnog zida bilo presijecanje komunikacije, odnosno sprječavanje prolaza prema kanjonu Krupe, onda je moguće da uže područje oko gradine nije ni bilo predmet teritorijalnog spora, zbog čega je moglo biti manje bitno na kojemu će točno mjestu i na koji način završavati zapadni kraj međašnog zida. U tom slučaju korisnici gradine ostali bi stanovnici čije se područje nalazi južno od međašnog zida.

30 J. ALAČEVIĆ, 1879, 42; S. ZLATOVIĆ, 1895, 141; Š. BATOVIĆ, 1977, no. 50; S. ČAČE, 1985, 838, note 46; M. GLAVIČIĆ, 1993, 117.

31 In the region of Golubić there are two more smaller prehistoric hillforts: Gradina above Krnježe 1,6 km to the south-east and Gradina above Bilić 1,8 km to the north. Babin Grad in the canyon of the Krupa river is mentioned in the scholarly works as a prehistoric hillfort. However in a field survey of this position we did not find remains of a prehistoric hillfort but only remains of a medieval fort.

32 The fact that the boundary wall ends in the area south of the hillfort points to conclusion that it was given to the community on the northern side of the wall after the demarcation. In that case it would be a proof that in the early Roman period this community had expanded its territory at the expense of weaker neighbours. However if we know that the main aim of construction of the boundary wall was cutting the communication link i.e. preventing passage towards the Krupa canyon, then it is possible that limited area around the hillfort was not cause of territorial dispute which is why it may have been less important how and where exactly the western part of the boundary wall ended. In that case hillfort would be used by the community whose area is located south of the boundary wall.

SL. 9. / FIG. 9.

Karta područja uz rijeku Krupu s označenim položajem važnijih arheoloških nalazišta (izradili: N. Ocelić i Š. Vrkić).

Map of the region near the Krupa river with marked position of important archaeological sites (made by N. Ocelić and Š. Vrkić).

KOJE SU TERITORIJALNE ZAJEDNICE GRANIČILE NA PODRUČJU GOLUBIĆA?

Izostanak međašnog natpisa onemogućio nam je da saznamo imena dviju liburnskih teritorijalnih zajednica koje su graničile na području Golubića. Ipak, na osnovi malobrojnih poznatih podataka pokušat će se odrediti o kojim se zajednicama radi.

Većina saznanja o ovom području u antičkom razdoblju potječe od manjih istraživanja provedenih početkom 20. stoljeća.³³ Manjim iskopavanjem na položaju Smokovac u Krupi otkriveno je utvrđeno rimsko naselje s ostacima više građevina i brojnim sitnim nalazima.³⁴ Istodobno je utvrđena trasa rimske ceste koja je kretala iz smjera Burnuma, preko Ervenika, prolazila nedaleko od Smokovca i uspinjala se preko Velebita.³⁵ Tek kasnije je identificirana kao dio važne rimske prometnice označene

WHAT TERRITORIAL COMMUNITIES HAD A BOUNDARY IN THE AREA OF GOLUBIĆ?

Lack of a boundary inscription prevented us from knowing names of the two Liburnian territorial communities which had boundary in the area of Golubić. However on the basis of scanty information we will try to determine what communities these may be.

Most information about this region in antiquity were acquired in small-scale excavations which were conducted in the early 20th century.³³ Small-scale excavations on the position Smokovac in Krupa unearthed Roman settlement with remains of several buildings and many small finds.³⁴ Trail of the Roman road was defined starting from the direction of Burnum, over Ervenik, passing near Smokovac and crossing over Velebit.³⁵ Only later it was identified as a part of an important Roman road marked on

33 Istraživanja su provedena i objavljena zahvaljujući obrovačkom učitelju i arheologu amateru Antunu Colnagu (1862. – 1936.) i njegovoj uspješnoj suradnji s uglednim stručnjacima poput Josefa Keila i Mihovila Abramića.

34 M. ABRAMIĆ, A. COLNAGO, 1909, 37-44.

35 M. ABRAMIĆ, A. COLNAGO, 1909, 27-28.

33 The excavations were conducted and published owing to teacher and amateur archaeologist from Obrovac Antun Colnago (1862-1936) and his successful cooperation with renowned experts such as Josef Keil and Mihovil Abramić.

34 M. ABRAMIĆ, A. COLNAGO, 1909, 37-44.

35 M. ABRAMIĆ, A. COLNAGO, 1909, 27-28.

na Tabuli Peutingeriani.³⁶ Nedavno je cesta iznova rekognoscirana što je rezultiralo novim otkrićima.³⁷ Identificiranje ove ceste dovelo je do zaključaka da se naselje Hadra vjerojatno nalazilo oko srednjeg toka rijeke Zrmanje ili izvorišta Krupe, odnosno na gradini Smokovac u Krupi.³⁸

Ž. Miletić smatra da bi Hadra (Smokovac) mogla biti nesamostalno naselje koje se nalazi na području Sidrone (Gradina u Medviđi), a spominjanje u antičkim izvorima bio bi posljedica njezine važnosti kao putne postaje.³⁹ Kao drugu mogućnost navodi da bi Hadra mogla biti samostalna zajednica čiji se teritorij nalazio sjevernije od Žegara.⁴⁰ U najnovijem koautorskom radu s I. Glavašem, ne spominje se status Hadre, ali je znakovito da se njezini ostaci na Smokovcu navode kao važno rimsko naselje.⁴¹ Osim toga, navedena je mogućnost da se istoimena putna postaja mogla nalaziti malo dalje od naselja Hadra (Smokovac).⁴²

S. Čače smatra da bi Smokovac mogao biti središte samostalne teritorijalne zajednice koja je uz Žegar i Krupu mogla zauzimati i neke okolne predjele.⁴³ Ta se mogućnost čini puno vjerojatnijom jer je to područje geografski oblikovana cjelina što je posebno izraženo na sjevernoj strani gdje se nalaze obronci Velebita i južnoj strani gdje je niz visokih brda mogao predstavljati prirodnu granicu prema teritoriju Sidrone. Osim toga, veći broj gradina uz Zrmanju, velika plodna površina, lagani prijelaz preko rijeke i najpogodniji prijelaz preko Velebita, upućuju da se još u ranijim razdobljima na ovom području mogla razviti samostalna teritorijalna zajednica. Da je riječ o teritoriju jedne zajednice upućuje i položaj najveće žegarske gradine i vjerojatnoga predrimskog središta, koje se nalazi na dominantnom brdu Trebačnik odakle se lagano kontroliralo Žegarsko polje na južnoj i velebitske padine na sjevernoj strani.⁴⁴

the Peutinger Map.³⁶ Recently the road was surveyed again which resulted in new information.³⁷ Identification of this road led to conclusion that the settlement of *Hadra* was probably located somewhere around the middle course of the Zrmanja river or source of Krupa, i.e. on the hillfort Smokovac in Krupa.³⁸

Ž. Miletić believes that *Hadra* (Smokovac) may have been a dependent settlement situated in the *Sidrona* region (Gradina in Medviđa). In his opinion it was mentioned in ancient sources since it was important as a travel station.³⁹ As another possibility he mentions that *Hadra* may have been an independent community whose territory was north of Žegar.⁴⁰ In the most recent coauthorship with I. Glavaš status of *Hadra* is not mentioned, but it is symptomatic that its remains on Smokovac are mentioned as an important Roman settlement.⁴¹ Furthermore, the author mentions that it is possible that the travel station with the same name may have been situated a bit further from the settlement of *Hadra* (Smokovac).⁴²

S. Čače believes that Smokovac may have been a center of independent territorial community which may have occupied some nearby positions in addition to Žegar and Krupa.⁴³ This possibility seems more likely since this region is geographically homogenous whole which is particularly evident on the northern side with slopes of Velebit and southern side where a series of high hills may have represented a natural boundary towards the territory of Sidrona. Furthermore large number of hillforts near Zrmanja, large fertile area, easy river crossing and most suitable pass over Velebit indicate that in the earlier periods independent territorial community could have developed in this area. Position of the biggest hillfort in Žegar which was probably also a pre-Roman center on the dominant hill Trebačnik indicates that this was territory of one community. From this position it was easy to control Žegarsko Polje on the southern side and slopes of Velebit on the northern side.⁴⁴

36 S. ČAČE, 1985, 771; Ž. MILETIĆ, 1993, 127-128; Ž. MILETIĆ, 2004, 18, bilj. 30.

37 Uz ostalo, utvrđeno je da ovaj dio trase magistralne rimske ceste Dirahij – Akvileja, nakon prelaska Velebita ne vodi izravno u Burnum već na prijelaz preko rijeke Krke na Bobodolu. Više o tome vidi u: I. GLAVAŠ, Ž. MILETIĆ, 2014, 537-560.

38 S. ČAČE, 1985, 770-771; S. ČAČE, 1990, 203-204, bilj. 26; S. ČAČE, 1993, 27-28; Ž. MILETIĆ, 1993, 128; Ž. MILETIĆ, 2004, 18, bilj. 30; Ž. MILETIĆ, 2006, 129-130; I. GLAVAŠ, Ž. MILETIĆ, 2014, 553.

39 Ž. MILETIĆ, 1993, 127-128.

40 Ž. MILETIĆ, 1993, 128.

41 I. GLAVAŠ, Ž. MILETIĆ, 2014, 554.

42 I. GLAVAŠ, Ž. MILETIĆ, 2014, 553, bilj. 19.

43 S. ČAČE, 2007, 53.

36 S. ČAČE, 1985, 771; Ž. MILETIĆ, 1993, 127-128; Ž. MILETIĆ, 2004, 18, note 30.

37 It was discovered that this segment of the major Roman road *Dyrachium* – *Aquileia* did not lead directly to Burnum after going over Velebit but to the crossing over the Krka river in Bobodol. More on this: I. GLAVAŠ, Ž. MILETIĆ, 2014, 537-560.

38 S. ČAČE, 1985, 770-771; S. ČAČE, 1990, 203-204, note 26; S. ČAČE, 1993, 27-28; Ž. MILETIĆ, 1993, 128; Ž. MILETIĆ, 2004, 18, note 30; Ž. MILETIĆ, 2006, 129-130; I. GLAVAŠ, Ž. MILETIĆ, 2014, 553.

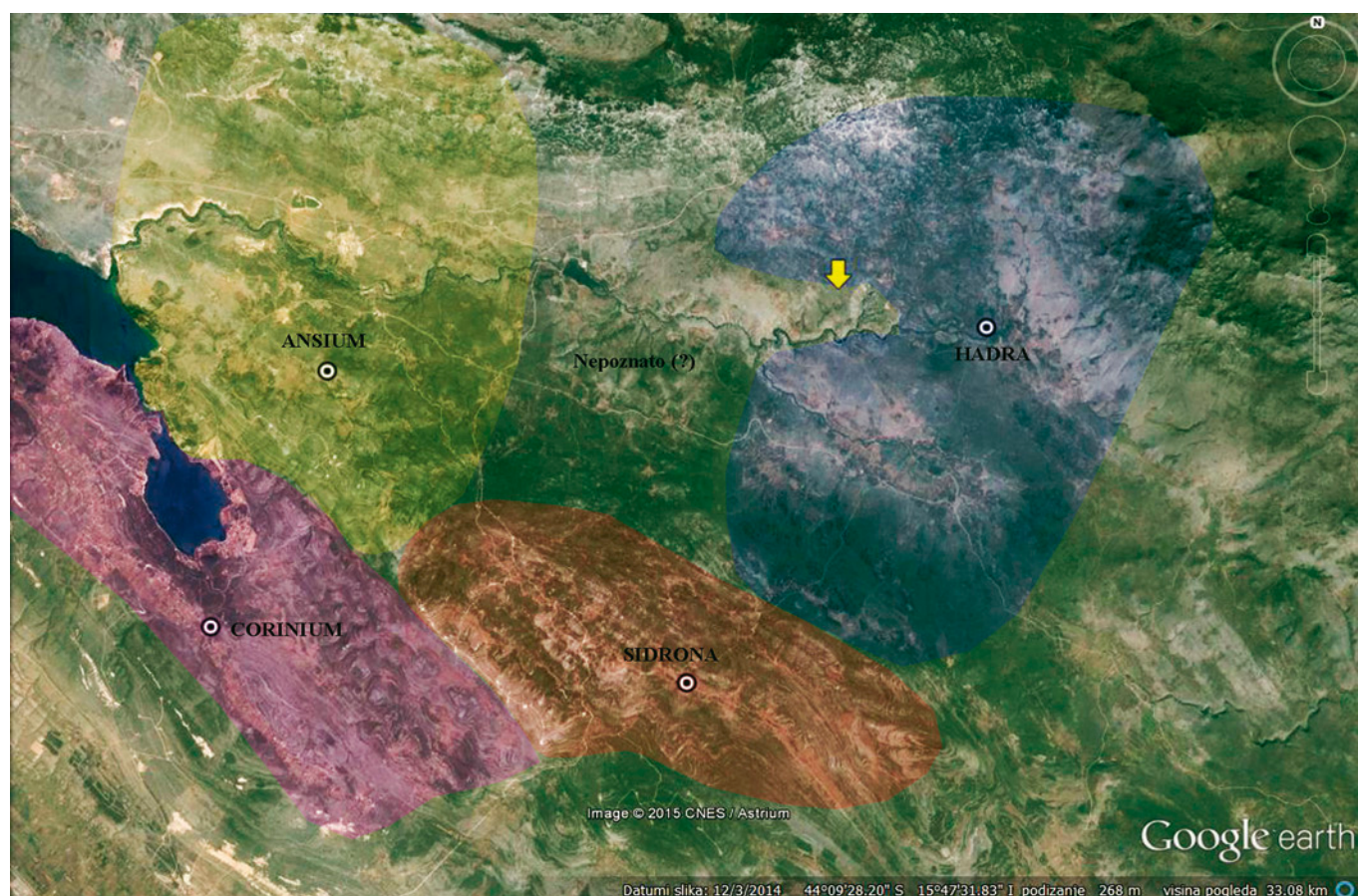
39 Ž. MILETIĆ, 1993, 127-128.

40 Ž. MILETIĆ, 1993, 128.

41 I. GLAVAŠ, Ž. MILETIĆ, 2014, 554.

42 I. GLAVAŠ, Ž. MILETIĆ, 2014, 553, note 19.

43 S. ČAČE, 2007, 53.

SL. 10. / FIG. 10.

Satelitska snimka s označenim položajem međašnog zida u Golubiću i pretpostavljenim područjima okolnih teritorijalnih zajednica (Google Earth, 2014; označio: Š. Vrkić).

Satellite image with marked position of the boundary wall in Golubić and assumed regions of surrounding territorial communities (Google Earth, 2014; marked by Š. Vrkić).

U kasnijem razdoblju središte se premješta s ovoga visokog brda na neki povoljniji položaj u nizini, primjereniji novim okolnostima. Po sadašnjem stanju istraženosti u obzir dolazi jedino Smokovac, smješten 2,7 km sjeveroistočno na strateškom položaju, u blizini važne prometnice.⁴⁵ Budući da je međašni zid u Golubiću udaljen samo 4 km zapadno od Smokovca, s velikom vjerojatnošću može se zaključiti da je Hadra bila jedna od dviju zajednica koje su graničile na području Golubića (Sl. 10.).

In the later period center was transferred from this high hill to some more favourable position in the plain, more suitable to new circumstances. On the basis of present state of exploration it could only be Smokovac, situated 2,7 km to the north-east, on a strategic position, close to an important road.⁴⁵ Since boundary wall in Golubić is only 4 km west of Smokovac, we can conclude with great degree of certainty that *Hadra* was one of two communities which had a boundary in the region of Golubić (Fig. 10). Area

44 Gradina je smještena na vrhu brda Trebačnik (349,5 m n. v.), koje se uzdiže na području između rijeka Zrmanje i Krupa. Sastoji se od središnjeg dijela opasanog masivnim bedemom i velikog proširenja na zapadnoj strani. Na najvišem dijelu nalazi se posebno utvrđeni akropoliski dio. Na središnjem dijelu vidljive su unutarnje komunikacije, manje terase na kojima su se nalazili objekti i velika depresija iskopana u kamenu. Površina unutar bedema iznosi oko 33000 m² što ovu gradinu svrstava u red najvećih prapovijesnih gradina u široj okolini i zasigurno čini jednim od predrimskih središta.

45 Još uvijek nije utvrđeno je li na Smokovcu postojalo i predrimsko naselje. Stariji istraživači ne spominju prapovijesne nalaze, a tijekom ograničenoga terenskog pregleda uočeni su samo površinski nalazi iz rimskog razdoblja. Ostaci prapovijesne gradine vidljivi su na položaju nasuprot Smokovcu, gdje je lučnim bedemom zaštićeno područje između potoka Orovača na sjevernoj i rijeke Krupa na južnoj strani.

44 The hillfort is situated on the top of the hill Trebačnik (349,5 masl), in the area between the Zrmanja and Krupa rivers. It consists of the central part enclosed with a massive wall and large extension on the western side. Fortified acropolis section is at the highest part. In the central part there are inner communication lines, smaller terraces where objects once stood and a large cavity dug in stone. Area inside the wall measures about 33000 m² which makes this hillfort one of the largest in the surroundings and definitely one of pre-Roman centers.

45 We do not know if a pre-Roman settlement existed on Smokovac. Older researchers do not mention prehistoric finds, and during a limited field survey only surface finds from the Roman period were noticed. Remains of a prehistoric hillfort are visible on the position across Smokovac where an arch-shaped wall was used to protect an area between the brook Orovača on the northern side and the Krupa river on the southern side.

Ovoj bi zajednici moglo pripadati područje dijela Golubića sjeverno od međašnog zida, zatim područje Krupa, Dubokog Dola i veći dio Žegara. Riječ je o površini većoj od 150 km².

Na osnovi sadašnjeg stanja istraženosti nije moguće odgovoriti koja je druga liburnska peregrinska zajednica graničila na području Golubića. U obzir dolazi nekoliko mogućnosti. Zbog navedenih razloga manje je vjerojatno da bi to mogla biti zajednica sa središtem u Sidroni (Gradina u Medviđi), 12 km južnije od međašnog zida. Po svemu sudeći, teritorij Sidrina bio je ograničen na središnji dio bukovičkog platoa, a ako se širio prema Žegar, malo je vjerojatno da je mogao dosezati do rijeke Zrmanje, a još manje do rijeke Krupa i međašnog zida u Golubiću.

U obzir dolazi i zajednica sa središtem na Cvijinoj gradini u Kruševu (*Ansium*), čije se središte nalazi 14 km jugozapadno od međašnog zida. Matični teritorij ove zajednice nalazio se na području današnjeg Kruševa, a jedini sigurni dokaz njezina rasprostiranja je međašni natpis kojim je utvrđena međa s Korinijem na južnoj strani.⁴⁶ Pretpostavlja se da se teritorij ove zajednice širio prema Bilišanima, ali i na desnu stranu rijeke Zrmanje, odnosno na područje Zatona Obrovačkog i Muškovaca.⁴⁷ U tom slučaju Ansiju bi moglo pripadati i područje južno od međašnog zida u Golubiću. Za sada je riječ samo o pretpostavkama koje nisu potvrđene arheološkim nalazima.

Smatramo da još uvijek nije isključena mogućnost da je na ovom području postojala jedna manja, za sada neimenovana teritorijalna zajednica, čije bi se matično područje nalazilo u selu Bilišanima, iz kojeg potječu relativno brojni arheološki nalazi iz rimskog razdoblja. Tako su početkom 20. stoljeća u južnom podnožju Male gradine (Gradinica) otkriveni ostaci manjeg rimskog naselja.⁴⁸ Nekoliko godina ranije nedaleko od crkve sv. Jovana pronađeni su ostaci nepoznatih rimskih građevina.⁴⁹ Arheološki nalazi iz ovoga razdoblja pronalazeni su i na predjelu Dolovi sjeverno od Velike gradine⁵⁰ i zрманjskom otoku ispod srednjovjekovne kule Klisina.⁵¹

of Golubić north of the boundary wall may have belonged to this community as well as areas of Krupa, Duboki Dol and large part of Žegar. This area covers more than 150 km².

On the basis of present state of exploration it is not possible to say what was the other Liburnian peregrine community in the Golubić region. There are several possibilities. Due to the aforementioned it is less likely that it could have been community with centre in *Sidrona* (Gradina in Medviđa) which is located 12 km south of the boundary wall. Probably the territory of *Sidrones* was limited to the central part of the Bukovica plateau and if it did spread towards Žegar it is highly unlikely that it could have reached Zrmanja river, or even less likely Krupa river and boundary wall in Golubić.

We should also consider the community with center in Cvijina gradina in Kruševo (*Ansium*) whose center is 14 km south-west of the boundary wall. Original territory of this community was situated in the territory of present-day Kruševo, and the only definite proof of its distribution is boundary inscription which defines boundary with *Corinium* on the southern side.⁴⁶ It is assumed that the territory of this community has spread towards Bilišani, and on the right bank of the Zrmanja river, i.e. region of Zaton Obrovački and Muškovci.⁴⁷ In that case region south of the boundary wall in Golubić may have belonged to *Ansium*. However, for now these are only assumptions as they were not confirmed with archaeological finds.

We believe that it is possible that a smaller territorial community, nameless for now, may have existed in this area, whose original region would be in the village of Bilišani which yielded a fair number of finds from the Roman period. Remains of a small Roman settlement were found in the southern foothill of Mala gradina (Gradinica) at the beginning of the 20th century.⁴⁸ Several years earlier remains of unknown Roman objects were found close to the church of St. John (Sv. Jovan).⁴⁹ Archaeological finds from this period were found in the region Dolovi north of Velika Gradina⁵⁰ and on the island in Zrmanja below the medieval tower Klisina.⁵¹

46 Oštećeni međašni natpis pronađen je početkom 20. stoljeća u istočnom podnožju Ivanove glavice na graničnom području sela Gornjeg Karina prema Kruševu: M. ABRAMIĆ, A. COLNAGO, 1909, 29-31, sl. 5.

47 S. ČAČE, 2007, 53.

48 M. ABRAMIĆ, A. COLNAGO, 1909, 17.

49 A. COLNAGO, J. KEIL, 1905, 56.

50 J. ALAČEVIĆ, 1879, 40.

51 A. COLNAGO, J. KEIL, 1905, 55.

46 Damaged boundary inscription was found at the beginning of the 20th century in the eastern foothill of Ivanova Glavica in the boundary region of the village of Gornji Karin towards Kruševo: M. ABRAMIĆ, A. COLNAGO, 1909, 29-31, fig. 5.

47 S. ČAČE, 2007, 53.

48 M. ABRAMIĆ, A. COLNAGO, 1909, 17.

49 A. COLNAGO, J. KEIL, 1905, 56.

50 J. ALAČEVIĆ, 1879, 40.

51 A. COLNAGO, J. KEIL, 1905, 55.

Mogućnost postojanja ove zajednice najviše umanjuje činjenica što do sada nije otkriveno značajnije naselje iz rimskog razdoblja koje bi se moglo smatrati središtem teritorijalne zajednice. Ranije se pretpostavljalo da je na Maloj gradini postojalo predrimsko gradinsko središte iz kojega se kasnije u podnožju razvilo rimsko naselje.⁵² No, ograničenim terenskim pregledom utvrđeno je da na brdu Mala gradina (Gradinica) ne postoje ostaci nikakvog naselja.⁵³ Istom prigodom obišli smo ostatke rimskog naselja otkrivenog početkom 20. stoljeća. Po svemu sudeći, riječ je o manjem neutvrđenom naselju koje se u rimskom razdoblju razvilo uz jedan od lokalnih putova.

Ako je postojala, ova je zajednica mogla obuhvaćati područje današnjeg sela Bilišani na lijevoj i Muškovce (i dio Golubića) na desnoj strani rijeka Zrmanje i Krupe, uključujući pripadajuće planinske pašnjake na južnom Velebitu. Riječ je o površini od oko 90 km², što je ipak premalo za podvelebitske zajednice koje su obuhvaćale puno veći teritorij jer je uglavnom riječ o brdskom i planinskom području s malo obradivih površina.

TERITORIJALNO RAZGRANIČENJE NA PODRUČJU GOLUBIĆA

Prije pronalaska međašnog zida nije bilo nikakvih naznaka da je riječ o području podijeljenom između dviju teritorijalnih zajednica. U suprotnom, razgraničenje bismo očekivali na nekoj od prirodnih prepreka, kao što su duboki kanjoni rijeka Zrmanje, Krupe i Krnjeze, a nikako ne na mjestu pronalaska međašnog zida. Koji je konkretan razlog uspostave razgraničenja, na tom naizgled neočekivanom mjestu, pokušat ćemo odgovoriti na osnovi nekih terenskih zapažanja.

Međašni zid u Golubiću nalazi se na izrazito krškom području, koje zasigurno nije bilo puno drugačije od onoga u ranom rimskom razdoblju. U ono vrijeme nisu postojale manje poljoprivredne površine i suhozidne ograde, nastale tek u kasnijim razdobljima, što na nekoliko mjesta potvrđuju i oštećenja međašnog zida. Po svemu sudeći, to je bilo nepodijeljeno područje u vlasništvu većih zajednica, korišteno isključivo za ispašu stoke, od-

Possibility of existence of this community is reduced mostly by the fact that more significant settlement from the Roman period which may be seen as a center of the community has not been found so far. Earlier assumption was that a pre-Roman hillfort settlement existed on Mala Gradina which was a basis of development of later Roman settlement in the foothill.⁵² However limited field survey showed that there are no remains of any settlement whatsoever on the hill Mala Gradina (Gradinica).⁵³ On same occasion we visited remains of a Roman settlement discovered at the beginning of the 20th century. Most likely this was a smaller undetermined settlement which developed in the Roman period near one of local roads.

If this community really existed it may have inhabited the area of present-day village of Bilišani on the left bank and Muškovci (and part of Golubić) on the right bank of the Zrmanja and Krupa rivers, including the pastures on southern Velebit. This area covers about 90 km² which is too small area for the communities from the Velebit foothills which inhabited much larger territory as this is mostly hilly and mountainous region with few arable plots.

TERRITORIAL DEMARCATIONS IN THE REGION OF GOLUBIĆ

There were no indications that this region was divided between two territorial communities before the boundary wall was found. Otherwise we would have expected that boundary was found in some of natural barriers such as deep canyons of the rivers Zrmanja, Krupa and Krnjeza, and definitely not at the place where the boundary wall was found. We will try to answer the question why was demarcation established at this seemingly unexpected place on the basis of some considerations from the field survey.

Boundary wall in Golubić is located in distinctly karst region which definitely was not much different in the Roman period. Smaller plots of tilled land and drystone enclosures were made in later periods which is confirmed by damages on the boundary wall. Probably this was undivided area in possession of larger communities, used exclusively for pasture

52 S. ČAČE, 1985, 838.

53 I u ovom slučaju se najvjerojatnije radi o prenošenju toponima, odnosno deminutivu susjednog brda Velika gradina na kojemu se nalazi prapovijesno gradinsko naselje s masivnim kamenim bedomom. Slična je situacija zabilježena i u Golubiću (vidi bilj. 27).

52 S. ČAČE, 1985, 838.

53 In this case as well probably toponym was transferred i.e. it is diminutive of the neighbouring hill Velika Gradina with a prehistoric hillfort settlement with massive stone wall. Similar situation was recorded in Golubić (see note 27).

nosno zemljište koje je u rimskom razdoblju označavano pojmom *saltus*.⁵⁴ U tako surovom okolišu, pogodnom isključivo za ekstenzivno stočarstvo, od osobite važnosti bilo je zaposjedanje područja uz rijeke i obrađivanje plodnih naplavina u kanjonima.⁵⁵ U tom kontekstu može se promatrati i nastanak prapovijesnih gradina: Gradina (Veselinovića gradina) i Gradina nad Krnjezom. Te gradine kontroliraju oko 20 ha plodnog zemljišta u kanjonima, što nije zanemariva površina s obzirom na okoliš koji je okružuje, ali i mogućnost stalnog navodnjavanja.⁵⁶

Na važnost ovoga zemljišta u predrimskom razdoblju upućuju još neki nalazi. Najznačajniji je veliki prapovijesni bedem na predjelu Kosa, koji se proteže od kanjona rijeke Krnjeze do kanjona Krupe. Izgradnjom toga bedema, uz ostale prirodne prepreke, potpuno je onemogućen pristup kanjonima s istočne strane. Južna strana donjeg toka Krupe je potpuno strma i nepristupačna (Sl. 11.). Donekle laganiji silazak u kanjon moguć je jedino preko rta smještenog između Kudina mosta i Velića luke. Na suženom dijelu rt je pregrađen manjim suhozidnim bedemom koji kontrolira silazak u kanjon Krupe.⁵⁷

Još zanimljiviji nalaz je urušeni suhozid smješten 50 m ispred bedema. Suhozid se proteže u ravnoj liniji od istoka prema zapadu i također presijeca rt. Dug je oko 100 m, širok do 1,5 m i prosječne visine oko 0,5 m (Sl. 12.). Ovaj suhozid, ako izuzmemo dužinu, po svemu ostalom nalikuje na ostatke do sada poznatih rimskih međašnih zidova na našem području. Zbog toga i položaja na kojemu se nalazi, nije isključeno da je i on izgrađen u ranom rimskom razdoblju za potrebe teritorijalnog razgraničenja dviju zajednica.

i.e. land called *saltus* in the Roman period.⁵⁴ In this harsh surrounding, suitable only for extensive farming, it was particularly important to occupy areas near rivers and to till fertile river deposits in the canyons.⁵⁵ In that context we can consider formation of prehistoric hillforts Gradina (Veselinovića Gradina) and Gradina above Krnjeza. These hillforts control about 20 ha of fertile land in the canyons which is not irrelevant if we consider the surroundings and possibilities of constant irrigation.⁵⁶

Some other finds indicate to importance of this area in the pre-Roman period. Large prehistoric wall in the area Kosa is the most important such find as it spreads from the canyon of the Krnjeza river to the Krupa canyon. This wall alongside other natural barriers completely prevented possibility of approaching the canyons from the eastern side. Southern side of the lower course of Krupa is steep and unaccessible (Fig. 11). Somewhat easier descent to the canyon is possible only over the cape situated between Kudin Most and Velića Luka. In the narrowed part the cape was partitioned by a small drystone wall which controls descent to the Krupa canyon.⁵⁷

Collapsed drystone wall situated 50 m below the wall is an even more interesting find. Drystone wall spreads in straight line from east to west and also cuts the cape. It measures about 100 m in length, up to 1,5 m in width and it has average height of about 0,5 m (Fig. 12). This drystone wall is very similar to all other Roman boundary walls in our region, except for its length. Therefore and judging from its position, it is possible that it was built in the early Roman period for the needs of territorial demarcation of two communities.

54 O značenju pojma *saltus* i njegovim epigrafskim nalazima na području teritorijalne zajednice Tariota, vidi u: E. CATANI, 2008, 75-86.

55 Zemljišta u kanjonima krških rijeka imala su veliku važnost za okolno stanovništvo u svim povijesnim razdobljima. Zanimljivo svjedočanstvo iz ranoga rimskog razdoblja je nadgrobni spomenik Aulus Sentija, veterana XI. legije, iz kojeg doznajemo da se njegovo ubojstvo dogodilo na riječnoj naplavini u kanjonu Krke. O tome vidi u: S. ČAČE, 1989, 62-68. Još u 20. stoljeću je prehrana stanovništva Golubića ovisilo o njihovoj najplodnijem zemljištu u kanjonima Krupe i Krnjeze. Osim toga, u kanjonima su se nalazili mlinovi za žito, lovila se riba i u određeno doba godine napasala se stoka: J. VESELINOVIĆ, 2010, 107-108.

56 Izračun je izveden na temelju sadašnjih podataka o poljoprivrednoj površini na području od ušća Krnjeze u Krupu do ušća Krupe u Zrmanju i neposredne okolice. Pretpostavljamo da veličina toga zemljišta nije bila znatno drugačija ni u prošlim razdobljima.

57 S južne strane bedema nalaze se ostaci više manjih suhozidnih građevina koje zasigurno potječu iz mlađih razdoblja. Na sjevernoj strani, zaštićenoj bedemom, nema nikakvih arheoloških ostataka koji bi upućivali na postojanje starijeg naselja.

54 About meaning of the term *saltus* and its epigraphic finds in the area of the territorial community of Tariotes, see in: E. CATANI, 2008, 75-86.

55 Land plots in canyons of karst rivers had great importance for local population in all historic periods. An interesting testimony from the early Roman period can be found in a funerary monument of *Aulus Sentius*, veteran of legion XI who was killed on a river deposit in the canyon of the Krka river. More about this in: S. ČAČE, 1989, 62-68. In the 20th century nutrition of inhabitants of Golubić still depended on their most fertile land in canyons of Krupa and Krnjeza. Furthermore mills for grain were located in the canyons, fish was caught and cattle grazed in suitable seasons: J. VESELINOVIĆ, 2010, 107-108.

56 Calculation was made on the basis of present information about agricultural area in the region from the confluence of Krnjeza and Krupa to the confluence of Krupa and Zrmanja and immediate surroundings. We assume that the size of this land was not much different in past periods.

57 On the southern side of the wall there are remains of several smaller drystone objects which definitely can be dated to some later periods. On the northern side, protected by the wall, there are no archaeological remains which may indicate to existence of an earlier settlement.

SL. 11. / FIG. 11.

Pogled sa sjeverozapadne strane na kanjon Krupe s označenim položajem Babinog grada (A) i malog bedema (B) (foto: Š. Vrkić, 2014).

View from the north-western side on the Krupa canyon with marked position of Babin grad (A) and cape with prehistoric wall and smaller drystone wall (B) (photo by Š. Vrkić, 2014).

SL. 12. / FIG. 12.

Ostaci manjeg suhozida na lijevoj strani rijeke Krupe (foto: Š. Vrkić, 2013).

Remains of a smaller drystone wall on the left bank of the Krupa river (photo by Š. Vrkić, 2013).

Uzmu li se u obzir svi navedeni nalazi, moguće je dati prijedlog teritorijalnog razgraničenja ovoga područja u ranom rimskom razdoblju. Stanovništvo koje je u to vrijeme bilo naseljeno uz donji tok rijeke Krupe, očito je pripadalo teritorijalnoj zajednici čije se matično područje i središnje naselje nalazilo udaljenije na jugozapadu. Pripadnost udaljenoj zajednici mogla je biti uvjetovana različitim okolnostima. Pripadnici ove zajednice na području Golubića posjedovali su plodno zemljište u kanjonima rijeka i užu krški pojas na desnoj strani Krupe. Područje na lijevoj strani Krupe najvjerojatnije je još od predrimskog razdoblja u potpunosti kontroliralo stanovništvo nastanjeno na žegarskim gradinama uz Zrmanju, za koje smatramo da je pripadalo teritorijalnoj zajednici čije se središte kasnije razvilo na Smokovcu u Krupi (Hadra). U rimskom razdoblju takvo stanje moglo je biti samo potvrđeno izgradnjom maloga međašnog zida iznad kanjona Krupe.

Ovoj zajednici pripadalo je i područje Golubića sjeverno od velikoga međašnog zida. No postoji mogućnost da su oni to područje potpuno prisvojili tek u ranom rimskom razdoblju.⁵⁸ Dvije zajednice su zasigurno graničile i na sjeverozapadnom dijelu Golubića, ali graničnu liniju nije moguće pobliže odrediti, osim što je moguće pretpostaviti da su se obje zajednice koristile putom preko Prezida.

O konkretnom razlogu gradnje međašnog zida najviše govori njegov položaj. Naime, zid okomito presijeca prirodnu komunikaciju koja vodi prema kanjonu rijeke Krpe. Zbog toga možemo zaključiti da je glavni razlog njegove izgradnje bio spriječiti prolazak i spuštanje stada u kanjone Krnježe i Krupe. Sličnu funkciju mogao je imati i mali zid iznad kanjona Krupe. Spuštanje stada u kanjone moglo je biti vezano za pristup vodi radi napajanja stoke, ali i za ispašu, zaklon od bure i sl. Moguće da je postojao i prijelaz preko rijeke Krupe, čije bi korištenje također moglo izazvati sukobe, posebno zbog okolnosti kada se teritorij Hadre našao razdvojen neprelaznim prirodnim preprekama i teritorijem druge teritorijalne zajednice.⁵⁹

Za sada nije poznato koliko je dugo trajao teritorijalni spor u Golubiću. Možemo samo pretpostaviti da je izgradnja zida prethodilo uobičajeno razgraničenje s postavljanjem međašnog natpisa, čiji

If we consider all the mentioned finds it is possible to give a proposition of territorial demarcation of this territory in the early Roman period. Population which lived near the lower course of the Krupa river evidently belonged to a territorial community whose original region and central settlement was a bit more distant to the south-west. Affiliation to a distant community may have been caused by different circumstances. Members of this community in the region of Golubić were in possession of fertile land in the river canyons and of narrow karst belt on the right bank of Krupa. Area on the left bank of the Krupa river was most probably controlled from the pre-Roman period by the population settled on hillforts of Žegar along Zrmanja which probably belonged to the territorial community whose center later developed in Smokovac in Krupa (*Hadra*). In the Roman period such situation may have been confirmed only by building a small boundary wall above the canyon of Krupa.

Area of Golubić north of the big boundary wall belonged to this community. It is also possible that they appropriated this region only in the early Roman period.⁵⁸ Two communities definitely had boundary in the north-western part of Golubić but boundary line could not be defined precisely. We can only assume that both communities used path over Prezid.

Position of the boundary wall is most indicative in relation to specific reason of its construction. Namely the wall cuts vertically natural communication leading towards the canyon of the Krupa river. Therefore we can conclude that the main reason of its construction was to prevent passing and descending of herds to canyons of Krnježa and Krupa. Descending of herds to the canyons may have been related to approach to water for the cattle, but also because of pasture, to shelter from the bora wind etc. It is possible that there was a crossing over Krupa whose use could also have been cause of conflicts particularly if the territory of *Hadra* was divided by unsurmountable natural barriers and territory of another territorial community.⁵⁹

For now we do not know for how long territorial dispute in Golubić lasted. We can only assume that usual demarcation with setting up boundary inscrip-

58 Vidi bilješku 32.

59 U kanjonu Krupe danas postoji Kudin most, zaštićeni spomenik suhozidne arhitekture, koji se već nekoliko stotina godina koristi kao prijelaz za ljude i životinje. Stariji prijelaz vjerojatno je postojao kod utvrde Babin grad.

58 Cf. note 32.

59 In the Krupa canyon there is Kudin Most („Kude's bridge“), protected monument of drystone architecture which has been used for hundreds of years as a crossing for people and animals. Older crossing was probably situated near the fort Babin Grad.

bi sretan pronalazak dao odgovor na brojna pitanja. U svakom slučaju, izgradnja međašnog zida je dokaz ozbiljnosti spora dviju susjednih zajednica, pri čemu nisu isključeni ni sukobi između njihovih pripadnika. U takvim okolnostima rimska vlast je mogla provesti uspješno i trajno razgraničenje samo izgradnjom fizičke međe.

tion happened before the wall was built. Fortunate discovery of this inscription would give answers to many questions. Anyhow construction of a boundary wall is a proof of gravity of dispute between the two neighbouring communities which might also imply conflicts between their members. In such circumstances Roman power had to reach for construction of a physical boundary in order to conduct successful and permanent demarcation.

Translation: Marija Kostić

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- ABRAMIĆ, M., COLNAGO, A., 1909. – Mihovil Abramić, Antun Colnago, Untersuchungen in Norddalmatien, *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien*, XII, 13-112 (= M. Abramić, A. Colnago, Istraživanja u sjevernoj Dalmaciji, *Asseria*, 9/2011, Zadar, 221-244).
- ALAČEVIĆ, J., 1879. – Josip Alačević, Rovine antiche nel Distretto politico di Benkovac, *Bullettino di archeologia e storia Dalmata*, II, 2-3, Split, 28-29, 39-42.
- BATOVIĆ, Š., 1977. – Šime Batović, Caractéristiques des agglomérations fortifiées dans la région des Liburniens, *Godišnjak Akademije nauka i umjetnosti BiH*, 15, Centar za balkanološka ispitivanja, 13, Sarajevo, 201-225.
- BRUNŠMID, J., 1900. – Josip Brunšmid, Izvještaji muzejskih povjerenika i prijatelja, književne vijesti, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 4, 1, Zagreb, 218-240.
- BRUNŠMID, J., 1901. – Josip Brunšmid, Groblje bronsanoga doba na Klačenicima kod Jablanca (kotar Senj). Povjest mjesta Jablanca, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 5, 1, Zagreb, 53-62.
- CATANI, E., 2008. – Enzo Catani, Arheološko-povijesne bilješke o Castellum Tariona u rimsko doba, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 101, Split, 75-86.
- COLNAGO, A., KEIL, J., 1905. – Antun Colnago, Josef Keil, Archäologische Untersuchungen in Norddalmatien, *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien*, VIII, 31-60 (= A. Colnago, J. Keil, Arheološka istraživanja u sjevernoj Dalmaciji, *Asseria*, 6/2008, Zadar, 125-146).
- ČAČE, S., 1985. – Slobodan Čače, *Liburnija u razdoblju od 4. do 1. stoljeća prije nove ere*, doktorska disertacija/ PhD Thesis, Zadar.
- ČAČE, S., 1989. – Slobodan Čače, Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i u rimsko doba, *Diadora*, 11, Zadar, 59-91.
- ČAČE, S., 1990. – Slobodan Čače, Blandona i susjedna središta – prilog antičkoj topografiji biogradskog područja, *Biograd i njegova okolica u prošlosti*, *Biogradski zbornik*, 1, Zadar, 197-212.
- ČAČE, S., 1993. – Slobodan Čače, Broj liburnskih općina i vjerodostojnost Plinija (Nat. hist. 3, 130; 139-141), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti*, 32(19), Zadar, 1-36.
- ČAČE, S., 2003. – Slobodan Čače, Aserija u antičkim pisanim izvorima. Tekstovi i komentari, *Asseria*, 1, Zadar, 7-43.
- ČAČE, S., 2006. – Slobodan Čače, South Liburnia at the Beginning of the Principate: Jurisdiction and Territorial Organization, u/in: *Les routes de l'Adriatique antique. Géographie et économie – Putovi antičkog Jadrana. Geografija i gospodarstvo* (ur./eds.: S. Čače, A. Kurilić, F. Tassaux), Bordeaux–Zadar, 65-79.
- ČAČE, S., 2007. – Slobodan Čače, Aserija i njezino zaleđe: Bukovica, Zrmanja, južni Velebit, *Asseria*, 5, Zadar, 39-82.
- GLAVAŠ, I., MILETIĆ, Ž., 2014. – Ivo Glavaš, Željko Miletić, Rimske ceste od Burnuma do Hadre, *Diadora*, 26-27, Zadar, 537-560.
- GLAVAŠ, V., 2011. – Vedrana Glavaš, Problems of reconnaissance of the karst landscape – an example of the northern sub-Velebit littoral, *AARGnews*, 43, 24-30.
- GLAVIČIĆ, A., 1966. – Ante Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (I), *Senjski zbornik*, 2, Senj, 383-426.
- GLAVIČIĆ, M., 1993. – Miroslav Glavičić, Željeznodobna i antička naselja podno Velebita, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti*, 31(18), Zadar, 97-119.
- GLAVIČIĆ, M., 2001. – Miroslav Glavičić, Fortifikacije na primorskom obronku Velebita između Senja i Karlobaga, *Histria antiqua*, 7, Pula, 203-215.
- MARKOVIĆ, M., 1980. – Mirko Marković, Narodni život i običaji sezonskih stočara na Velebitu, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 48, Zagreb, 5-139.
- MARŠIĆ, D., 2003. – Dražen Maršić, Antička naselja Pituntum, Neraste i Oneum, *Histria antiqua*, 11, Pula, 435-448.
- MILETIĆ, Ž., 1993. – Željko Miletić, Rimske ceste između Jadera, Burnuma i Salone, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti*, 32(19), Zadar, 117-150.
- MILETIĆ, Ž., 2004. – Željko Miletić, O rimskim cestama na aserijatskom području, *Asseria*, 2, Zadar, 7-21.
- MILETIĆ, Ž., 2006. – Željko Miletić, Roman Roads along the Eastern Coast: State of Research, u/in: *Les routes de l'Adriatique antique. Géographie et économie – Putovi antičkog Jadrana. Geografija i gospodarstvo* (ur./eds.: S. Čače, A. Kurilić, F. Tassaux), Bordeaux–Zadar, 125-136.
- NEDVED, B., 1995. – Branka Nedved, Srednje i južno velebitsko podgorje u rimsko doba, *Paklenički zbornik*, 1, Starigrad-Paklenica, 223-228.
- OLUJIĆ, B., 2007. – Boris Olujić, *Povijest Japoda*, Zagreb.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1968. – Duje Rendić-Miočević, Novi Dolabelin "terminacijski" natpis iz okolice Jablanca, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3 s., 3, Zagreb, 63-73.

- STARAC, A., 2000 – Alka Starac, *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji I-II*, Pula.
- VESELINOVIĆ, P. J., 2010. – Janko P. Veselinović, *Golubić (Obrovački) kroz vijekove i danas* (2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje), Novi Sad.
- WILKES, J. J., 1976. – John Joseph Wilkes, Boundary Stones in Roman Dalmatia, *Arheološki vestnik*, 25, Ljubljana, 258-274.
- ZANINOVIĆ, M., 1980. – Marin Zaninović, Antička naselja ispod Velebita, *Senjski zbornik*, 8, Senj, 187-196.
- ZLATOVIĆ, S., 1895. – Stjepan Zlatović, Topografske crte o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, 2, Zagreb-Knin, 138-145.